

Mustad luiged vabrikus ehk mõtteid hariduse tulevikust

INDREK LILLEMÄGI
Kasvatusteaduste magistrant

Hariduse tulevikust rääkides toetutakse tavaliselt kahele eeldusele: kool on kriisis ja parem süsteem on võimalik. See erineb näiteks arutlust tehnoloogia arengu üle, mis lähtub pigem progressiivsusest ja huvist, mitte rahuolematusest olevikuga. Hannah

Arendt on kirjutanud, et haridus on antiikajast alates olnud tähtis osa poliitototopiatest ja neis kujutlustes on peitunud soov alustada uut maailma sünnilt ja loomult uutega, st igasugune mõte hariduse tulevikust kätkeb iha parema inimese järele. Nii laskutakse koolisüsteemist kõneledes tihti romantilistesse unelmatesse ja unustatakse, mis tegelikult muutusi põhjustab.

Kool on oma olemuselt konservatiivne institutsioon ja jääb tavaliselt ühiskondlikest arengutest põlvkonna või paari võrra maha. See on haridussüsteemi traagika ja põhjustab alatise rahuolematuse, kuid teisalt tasakaalustab minevikule suunatus hurraa-meetodil arenevat maailma, seob põlvkondi, sõelub uue ja vana segust välja olulise.

Paratamatust mahajäämusest lähtuvalt ei tohiks olla keeruline arutleda hariduse tuleviku

üle: tänane maailm peaks jutustama homse kooli lugu. Tõsiasi, et miski on alati olnud ühtmoodi, ei järeldu aga midagi tuleviku kohta. Lisaks on ajalugu õpetanud, et peale vastuste muutuvad ka küsimused. Niisiis on enne visioneerimist oluline esitada kaks küsimust: millest me räägime, kui räägime haridusest, ja mis on õppimise eesmärk?

Haridusest kõneledes pööratakse tähelepanu peamiselt institutsionaalse koolihariduse formaalsele osale, sellele, mis toimub klassiruumis ja millest kõik ühtmoodi aru saavad. Mõistetakse, kuid raskesti käsitletav on perekonna roll ja iseõppimine. Viimasel ajal on arutellu lisandunud veel veebiõpe (nt Youtube'i haridus, vabad e-kursused ehk MOOC-id jm) ning kogukonna tähtsus. Kiirelt muutuv tööturg ja vananevad ühiskonnad sunnivad mõtlema elukestvate õppele, haridus pole enam vaid noortele.

On hakatud mõistma, et suur osa kasvatus-tööst ei toimu reflekteeritult, kindla plaani alusel. Ametliku õppekava kõrval kõneletakse ka varjatud õppekavast, mis tähendab, et suur osa õpilaste väärtustest, uskumustest ja hoiakutest kujundatakse juhuslikult, suhete kaudu. Ühelt poolt viib tehnoloogia ning majanduse ja kasvatusseaduste areng õppimist klassiruumist välja, teisalt mõtestame kooli üha rohkem kui õppimist toetavat institutsiooni- ja teabevõrku, mitte kui selgepiirilist tehist.

Vabrikumetafoor nagu meie formaalharidussüsteemgi pärineb tööstusrevolutsiooni ajast, mil oli vaja suurel hulgal täpseid, tõhusaid ja hästi kuuletuvaid töölisi. Sellest tulenevalt kujunes ka standardsust, faktiteadmisi, tähelepanu ja kindlat spetsialiseerumist arendav kool. Suure hulga laste ühes klassiruumis õpetamine on efektiivne ning ühtlasi tagab kool turvalise lastehoiuteenuse ajaks, mil vanemad on tööl. Ajapikku on vabrikumetafoorist saanud aga vanglametafoor.

Näiteks kirjeldab prantsuse filosoof Michel Foucault oma raamatus «Valvata ja karistada» kooli kui panoptikumi, ringikujulist ehitist, mille keskpunktis asuvast tornist avaneb vaade kogu hoones toimuvale. Sellise ruumi peamine mõte on võimu automaatne toimimine ja tõhusus. Ta kirjeldab distsipliini nelja vormi: ruumi- ja ajakasutust, tegevuse kodeerimist ja jõudude

kohalolu. Traditsiooniline arhitektuur, range ajakasutus, klassideks, aineteks, peatükkideks jaotamine, kontroll ja karistused aitavad praegustki kooli hoida säästliku ja valvatavana. Säärasel vormis ongi sisulisi muutusi keeruline teha.

Kui 19. sajandi vabrikus loovust ja vabadust soosida, langeb nii toodangu kvaliteet kui ka kogus. Samas moodustab mehaaniline rutiinne töö väikse osa tänapäeval tehtavast. Selleks, et kool saaks tegeleda 21. sajandil tähtsaga, peab muutma nii sisu kui ka vormi: masina- või vabrikutöö ei õpeta ootamatustega hakkama saama, koostööd, analüüsivõimet, õpi- ja enesejuhtimisoskuseid. Aga olenemata sellest, kas usume heaoluühiskonna peatset lõppu või progressi, ongi just neid oskuseid tulevikus vaja.

Koole on alati loodud pigem ühiskonna kui üksikisiku vajadustel põhinedes. Ka hariduse tulevik kujuneb lähtuvalt sellele seatud eesmärgist. Võimalikke eesmärke saab jagada mitmeti: progressi või olemasoleva säilitamist soosivateks, üksikisikust või kollektiivist lähtuvateks, majandusele või vabadusele suunatud.

Praegune haridussüsteem on oma päritolu tõttu selgelt tööjõuturule suunatud, inimest käsitletakse kapitalina. Samas on suurem osa 20. ja 21. sajandi haridusuuendustest püüelnud just nimelt üksikisiku ja vabaduse poole.

Uue loomine või vana muutmine on suur pingutus ja motivatsioon haridusrevolutsiooniks pole veel mugavustsooni väärtusest suurem. Nii kirjutasid ka eesti kasvatusseadlased Johannes Käis, Hilda Taba, Edgar Oissar jt juba enne II maailmasõda sellest, kuidas ainekesksusest peab saama lapsekesksus, passiivsest õppijast aktiivne õppija, kool peab muutuma elulähedaseks, võimusuhte peab asendama koostöö. 20. sajandi alguse unistus uuest koolist ei erine palju 21. sajandi omast.

Värskeimad muutused hariduses ongi toimunud kahel vastupidisel suunal. Nii kogukonnakoolid kui ka uuendused üldhariduse riiklikes õppekavades lähtuvad õppijakesksest haridusfilosoofiast, koolide tehnologiseerimine ning mõõtmis- ja efektiivsusnõuded teenivad aga pigem majanduse huve.

Hariduse piiride ja eesmärgi üle arutledes

selgub, et vaatamata sellele, millises suunas liigub maailm, võib tulevikuõppimise kohta öelda nii mõndagi põhimõttelist. Esiteks kaugeneb haridus oma demokraatlikest ideaalidest ja killustub veelgi enam. Tehnoloogia võimalused, ligipääs lõpututele teabehulkadele ja otseste sunnimehhanismide vähenemine muudab eriti tähtsaks perekonna ja kogukonna mõju, õppija väärtused, uskumused ja hoiakud. Võimalused ja vabadus on vaid näiliselt kõigil, inimesed kihistuvad üha rohkem kasvukeskkonna ja enesesunnivõime järgi.

Kasvatusteadlaste ja ühiskonna tahe avaldab haridusele kahtlemata mõju, kuid järske muutusi põhjustavad pigem ökoloogilised ja tehnoloogilised muutused ning sündmused, mida Nassim Nicholas Taleb nimetab mustadeks luikedeks. Nimelt kirjeldab ta selle metafoori kaudu sündmuseid, mida ei saa ühegi mudeliga ennustada, kuid mille tagajärgedel on oluline mõju. Talebi arvates on mustadest luikedest rääkimine sageli tabu. Ainus, mida saame teha, on valmistuda selleks, et juhtub asju, milleks me pole valmis.

Pikas perspektiivis võib ka tehnoloogilisi uuendusi käsitleda mustade luikedena. Nii lubas kivisöe kasutuselevõtt kaotada orjanduse, inimtööjõud oli võrreldes masinaga ebakindlam ja energiakulukam. Odavad fossiilkütused aitasid aristokraatiad asendada demokraatiatega, löid alternatiive nahale ning tegid seekaudu võimalikuks loomaõiguste arengu jne. Ökoloogilised protsessid on üsna hästi mudeldatavad ja usk igavesse kasvu põhineb pigem unistusel uutest energiaallikatest, kuid suure tõenäosusega saabub ka igavese kasvu müüdil põhineva majandussüsteemi lõpp ikkagi ootamatult. On muidugi võimalik, et tehnoloogia areng ja uute energiaallikate kasutuselevõtt suudab seda kaugele lükata, kuid mõlemad stsenaariumid on inimkultuuri raputava iseloomuga.

Nii revolutsiooniline progress kui ka regress on aga argumendid õpi- ja koostööoskustele keskendumise kasuks. Siit järeldubki teine haridusmuutus, milles saame kindlad olla: kool muutub koostöisemaks. Üksikisikule keskenduvad haridusuundajad on sinna suunda ammu läinud, tehnoloogia sunnib ka haridust majanduse tööriistaks pidavaid sama sammu astuma.

Kolmandaks võib olla kindel, et hariduses muutub veel olulisemaks refleksioon: oma

tegevuse, teadmiste, oskuste, väärtuste, hoiakute ja uskumuste teadlik analüüs ja selle põhjal oma käitumise muutmine. Kuna kool trügib klassiruumist välja, mõistame üha enam, kui oluline on suunata ka informaalset õppimist. Refleksiooni tähtsust tõstab ka teabehulga hoomamatu kasv, maailma võrgustumine ja väärtuskonfliktide rohkus.

Olen kord varem 21. sajandi alguse püüet haridust uuendada kirjeldanud kui kauboharidust, rabelemise ja segaduse aega, mil kõik soovivad midagi muuta, kuid vähesed julgevad võtta vastutuse, ning keegi ei tea täpselt, kuidas või kuhu suunas peaks liikuma. On märgata kaht voolu: tehnoloogiausk ja kogukonnakoolid. Kumbki tee pole sirge ja kivideta. Tehnoloogia paistab Foucault' kirjeldatud võimumehhanisme vaid põlistavat ja õpilase-õpetaja suhet mehhaniseerivat. Kogukonnakoolid on konfliktis haridussüsteemi tõhustamisega ning peavad pidevalt vaatama enda sisse, et mitte aidata kaasa hariduslikule kihistumisele.

Kui kõneleme haridusest, räägime järjest vähem koolist. Ilmselt saab formaalhariduse ülesandeks üha enam informaalset õpitu reflekteerimine. See muudab põhjalikult ka õpetaja rolli, kuid ei kaota alusteadmiste tähtsust. Ilma luge-muse ja faktiteadmisteta ei saa areneda kriitiline mõtlemine, seoste loomise oskus. Kui varem oli õpetaja teadmiste allikas ja vahendaja, siis nüüd muutub ta üha rohkem innustavaks mentoriks, kes õpetab õppima ja enda tegevust analüüsima. Samas säilib kiiresti kasvava teabehulga tõttu ka õpetaja roll teadmiste selekteerijana.

Ilmselt on suurteks muutusteks tarvis kriisi. Eskapismi soosiv tehnoloogia muudab õpilaste hulgast kerkiva mässu vähetõenäoliseks. On suurem võimalus, et kool on sunnitud muutuma õpetajate vähesuse, tehnoloogilise revolutsiooni, ökoloogilise või majandusliku krahhi tõttu.

Igal juhul sünnib kaubohariduse varemilt piirideta ja avatud kool, kus võimusuhe on asendunud suurema koostööga. Uus kool püüab aidata nii noorel kui ka eakal õppijal muutavas maailmas hakkama saada, õpitud mõtestada. Vastupidiselt oma püüdlustele kipub haridus üha rohkem kihistuma. Aga seni, kuni säilib hariduse pühadus, jääb ka igatsus millegi enama järele.